

В. М. СУЩЕНКО,
*декан факультету правничих наук,
завідуючий кафедрою міжгалузевих
правових наук Національного університету
«Києво-Могилянська Академія»,
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України*

ВИБОРИ: МОРАЛЬНА, ПОЛІТИЧНА, ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Метою свого виступу на конференції я визначив необхідність звернути увагу вельмишановного зібрання на наукові засади та практичні проблеми відповідальності суб'єктів та учасників виборчого процесу в Україні за процедури його проведення та результати виборів.

Здається, що тема «відповідальності» взагалі і «відповідальності у сфері демократичних процедур», до яких якраз належать вибори депутатів різних рівнів органів законодавчої влади і місцевого самоврядування, настільки опрацьована й обговорена (можна навіть сказати, що «заговорена») всіма і всюди та вже встигла набриднути настільки, що, нібито, не має сенсу до неї повертатися, але...

Наукова і суто життєва традиція, що сягає часів виникнення імперій і розквіту тоталітарних політичних режимів, розгляду поняття і змісту «відповідальності», лише як засобу покарання особи за будь-які порушення, змушує стверджувати, що й до нині в нашому оновленому суспільстві й новій державі — Україні, яка є і нащадком, і одночасно спадкоємцем саме імперського та тоталітарного мислення і способу життя, ця проблема в її комплексному та системному розумінні не досліджувалася і не розглядалася. Сьогодні в більшості випадків, на практиці, поняття відповідальності розглядається як засіб залякування і державного примусу, а не як природна ознака демократичного буття.

Враховуючи вищевикладене, вважаю за доцільне та необхідне звернути вашу увагу до проблематики комплексного та системного розуміння як наукових (теоретичних) засад відповідальності, так і практичних висновків і рекомендацій щодо їх втілення у реальні умови нашого суспільного життя.

Почнемо з теорії. Багатофакторний аналіз поняття відповідальності дозволяє зробити певні висновки, а саме:

по-перше, з точки зору лінгвістики, мати «відповідальність» означає давати відповідь на запитання, в тому числі й на ті,

що ставить перед людиною життя, тобто «відповідальність» — це якісна ознака (характеристика) особи, чи вмiє і здатна вона давати відповіді і якими є ці відповіді;

по-друге, з точки зору моралі і психології, відповідальність конкретної особи полягає у здатності та можливості цієї особистості давати відповідь оточуючому середовищу за свою діяльність, свої вчинки і поведінку та є результатом, у першу чергу, сімейного (приватного) і суспільного (громадянського або публічного) виховання;

по-третє, наслідком відповідальності є власна оцінка або ж оцінка з боку суспільства процесу і результатів діяльності особи у вигляді позитивних чи негативних для цієї особи санкцій, тобто заохочення чи покарання. Саме тому в щоденному житті часто-густо відбувається ототожнення або ж підміна категорій «відповідальність» і «санкція». Насправді ж це пов'язані поняття, що співвідносяться між собою як «причини» і «наслідки» одного й того самого явища — діяльності окремої людини чи групи людей.

Таким чином, можна, на мою думку, сформулювати поняття «відповідальності» як здатності та можливості будь-якої праводієздатної особи (фізичної чи юридичної) звітувати перед собою і суспільством (оточуючим середовищем) та оцінювати процес і результати своєї діяльності.

Вважаю за доцільне стисло проаналізувати існуючі види, форми і способи відповідальності. Серед окремих видів відповідальності слід назвати такі:

моральну (або морально-етичну), яка є здатністю і наявністю можливостей звітувати за свою діяльність перед собою та близькими до себе особами;

релігійну (або божественну), яка є здатністю і наявністю можливостей звітувати за свою діяльність перед своїм Богом та братами по конфесії;

професійну (або корпоративну), яка є здатністю і наявністю можливостей звітувати за свою діяльність перед колегами по професії;

політичну (або громадянську), яка є здатністю і наявністю можливостей звітувати за свою діяльність перед своєю партією та суспільством у цілому або їх окремими частинами (колами, прошарками тощо);

юридичну (або державну), яка є здатністю і наявністю можливостей звітувати за свою діяльність перед державою в цілому та її окремими інституціями зокрема.

Окремими формами відповідальності є: одноосібна (або персональна), коли за свою індивідуальну діяльність звітує

лише одна особа; і колективна (або групова), коли за свою діяльність звітує група (колектив) осіб.

Способами або засобами відповідальності, на мою думку, можна вважати такі:

приватний — звітність і відповідна оцінка своєї діяльності лише перед собою і, можливо, перед дуже близькими (за родинними або іншими персональними стосунками) для себе особами;

публічний — звітність і відповідна оцінка своєї діяльності лише перед суспільством у цілому або його окремими частинами (колами, прошарками);

нормативний — звітність і відповідна оцінка діяльності відбувається лише за формально-визначеними (правовими) процедурами;

ненормативний — звітність і відповідна оцінка діяльності відбувається лише за неформально-визначеними (не правовими, довільними) процедурами.

Також важливим структурним елементом загальної теорії відповідальності є критерії оцінювання діяльності особи або їх ще можна назвати підставами відповідальності. До них можна віднести:

визначення корисності певного виду діяльності як для особи, так і для суспільства (держави);

визначення заборони на певні види діяльності з боку особи чи суспільства (держави);

наявність правил здійснення певного виду діяльності;

вичерпний перелік негативних наслідків певного виду діяльності;

наявність позитивних і негативних санкцій щодо результатів певного виду діяльності.

Використання таких загальних і спеціальних критеріїв дозволяє визначити ступінь і міру відповідальності конкретної особи і застосувати до неї відповідні позитивні чи негативні санкції.

Повертаючись до обраної теми, зауважу, що для аналізу відповідальності суб'єктів виборчого процесу, мною вибрано лише три з п'яти вищезазначених видів відповідальності, а саме: моральну, політичну і юридичну, які можуть реалізовуватися в усіх названих формах і у відповідний спосіб. Такий вибір — не випадковість, оскільки саме зазначені види відповідальності суб'єктів і учасників виборчого процесу, на мою думку, відіграють найвагомішу роль у становленні розвиненої демократії та ствердженні принципу верховенства права під час виборів депутатів різних рівнів.

Доречно висловити одне зауваження щодо свого розуміння суб'єктів та учасників виборчого процесу.

Під першими (суб'єктами) я розумію ті сторони, що безпосередньо вступають у виборчі правовідносини і вирішальним чином впливають на його результати. До них, на мою думку, слід віднести:

а) виборців, які віддають свої голоси за того чи іншого кандидата в народні депутати України;

б) кандидатів у народні депутати України (при мажоритарній системі виборів) і політичні партії, виборчі блоки політичних партій (при пропорційній системі виборів) або ж ті й інші (при змішаній системі виборів);

в) виборчі комісії усіх рівнів.

До других (учасників) я відношу тих, хто опосередковано впливає або ж реально може вплинути на виборчий процес та його результати, а саме:

а) органи державної влади всіх гілок і рівнів та їх співробітники, які забезпечують організацію підготовки і проведення виборів;

б) виборчі «штаби» (групи підтримки) кандидатів у народні депутати України;

в) засоби масової інформації.

Якщо моральну (етичну) відповідальність ми всі начебто відчуваємо своїм серцем, душею і всім своїм іством, але, як правило, далеко не завжди здатні її реально визначити і не дуже нею переймаємося у повсякчасному публічному житті, залишаючи її «примхи», так би мовити, на «совісті» конкретної особистості, то два інші види відповідальності (політична і юридична) носять безумовно публічний характер і в їх визначенні та застосуванні всі вважають себе фахівцями і, особливо, — суддями...

Не зосереджуючись на аналізі існуючих у правовому полі норм, а точніше — негативних санкцій (позитивних — взагалі немає) щодо окремих наслідків політичної та юридичної відповідальності суб'єктів та учасників виборчого процесу, слід зауважити, що, по-перше, їх (норм і санкцій) не так вже багато, а, по-друге, вони дуже часто носять абсолютно абстрактний характер і зміст, що, як правило, ускладнює або ж взагалі унеможлиблює їх застосування.

Тому основними проблемами, що постають перед практикою реалізації відповідальності в будь-якій сфері життєдіяльності, в тому числі й у виборчому процесі, окремої людини і суспільства в цілому є: з одного боку — проблема визначеності (формулювання) принципів (вимог до носіїв) такої відповідальності та її як негативних, так і позитивних наслідків; з іншого боку — проблема неухильного дотримання усіма членами

суспільства принципу відповідальності в повсякденній і повсякчасній життєдіяльності. Вважаю, що гасел та клятв з цього приводу в нас більше ніж достатньо. Бракує важкої праці для реалізації цих клятв і гасел. З огляду на це, думки мої зводяться до таких пропозицій-рекомендацій:

по-перше, у зв'язку з тим, що ми, на жаль, не маємо установлених традицій демократичного суспільства, гадаю, що є сенс формалізувати (виписати) вичерпні характеристики (ознаки) наявних можливостей відповідальності за порушення існуючих принципів і правил політичної конкуренції (я категорично проти вживання терміна «політична боротьба», який апріорі передбачає застосування і перемогу насилля, найчастіше — саме фізичної сили і насилля);

по-друге, виборче законодавство України повинно містити вичерпний, підкреслюю, вичерпний перелік заборон щодо діяльності суб'єктів і учасників виборчих перегонів під час виборів. Будь-яких винятків з таких правил не повинно бути взагалі. Має діяти принцип: «Що не заборонено законом, те дозволено робити». Санкції щодо процесу і результатів виборів, як негативного, так позитивного характеру, повинні мати абсолютну (математично) точний вимір і не допускати багатозначності, тим більше — невизначеності, й свавілля у їх застосуванні;

по-третє, мають бути досконало (максимально точно і коректно) виписані процедури (правила) публічної форми відповідальності суб'єктів і учасників виборчого процесу, за порушення яких повинні передбачатися негативні наслідки відповідальності.

На завершення хочу підкреслити, що будь-які рекомендації у сфері людських стосунків не дадуть бажаного результату, якщо не враховувати психологічних аспектів цих проблем. Адже людина — це складна біосоціальна істота, психологічні характеристики якої суттєво впливають як на прийняття відповідних рішень, так і на поведінку під час їх реалізації, а це означає, що саме психологічні якості особи також визначають ступінь та міру її відповідальності за результати своєї діяльності. Не помічати цього — означає не що інше, як штучне звужування і приховування проблеми, що не сприяє її вирішенню, а навпаки — ускладнює, а іноді й унеможлиблює її розв'язання взагалі.

Теоретичні і практичні проблеми «відповідальності», взагалі, та відповідальності у сфері процедур демократизації суспільства, зокрема, потребують глибокого науково-практичного дослідження і розробки дієвих рекомендацій щодо її реалізації.